

Martyna KOWALSKA

Uniwersytet Łódzki

OBRAZ ŻYCIA KOBIET NA PODSTAWIE *LIZYSTRATY* ORAZ *SEJMU KOBIET* ARYSTOFANESA

THE IMAGE OF WOMEN'S LIFE ON THE BASIS OF *LYSISTRATA*
AND *ASSEMBLYWOMEN* BY ARISTOPHANES

It is common knowledge that in ancient times women did not have many rights that were assigned only to men, such as the right to education, owning their own property or freely choosing a partner. The aim of the article is to present the image of the life of women in ancient Greece, with particular emphasis on the citizens of Athens during the Peloponnesian War and after its end, based on two comedies by Aristophanes: *Lysistrata* and *Assemblywomen*. By highlighting some stereotypes regarding women, the comedy writer draws attention to the chaos that prevails in political matters for which men are responsible. Women make a kind of transition from the zone of *oikos* intended for them to the zone of *polis*, becoming the main characters of comedy.

Keywords: Aristophanes, comedy, women, image, *Lysistrata*, *Assemblywomen*

Słowa kluczowe: Arystofanes, komedia, kobiety, wizerunek, *Lizystrata*, *Sejm kobiet*

Współcześnie wciąż obserwujemy zjawisko wyraźnej polaryzacji w zakresie ról społecznych, które wynika z wielowiekowej tradycji postrzegania oraz opisywania zadań kobiet i mężczyzn (Front-Dziurkowska 2018: 51). Dzisiejsza pozycja kobiet zdecydowanie odbiega jednak od tej, jaką zajmowały one w świecie starożytnym. Obecnie trudno wyobrazić sobie szereg barier i ograniczeń, z którymi zmagająca się mieszkanka antycznej Grecji. Równość kobiet i mężczyzn pod względem podejmowanych przez nich prac oraz powierzanych im obowiązków, o której pisze Platon w *Politei*, nie miała szans na zaistnienie w rzeczywistości, w jakiej funkcjonował wyraźny podział praw i zadań obu płci (Głodowska 2018: 97–101).

Dwie komedie Arystofanesa, *Lizystrata* oraz *Sejm kobiet*, stanowią istotne źródło do badania obrazu życia kobiety w świecie antycznym. Akcja utworów rozgrywa się w Atenach w czasie trwania wojny peloponeskiej (w przypadku *Lizystraty*) oraz tuż po jej zakończeniu (*Sejm kobiet*). Bohaterki *Lizystraty* to nie tylko obywatelki Aten, ale także mieszkanki innych państw greckich. Natomiast w *Sejmie kobiet* mamy do czynienia jedynie z Atenkami. Komedie Arystofanesa dostarczają zatem wielu informacji, dotyczących pozycji i ról obywaterek Aten w konkretnym, niezwykle trudnym dla całego świata greckiego czasie. Sposób postrzegania i traktowania kobiet w poszczególnych *poleis* greckich, a także w kolejnych okresach historycznych, znacznie się różnił. „Arystofanes nie hołduje jednak mdłemu pacyfizmowi [...]. Zgodnie ze swym zadziornym usposobieniem i zgodnie z tradycjami gatunku literackiego walczy o pokój, atakuje wszelkie przejawy militarizmu [...]” (Łanowski 1981: XXXVIII), a obecny w obu komediach bunt kobiet oraz barwne wykorzystanie licznych stereotypów na ich temat stanowią okazję do ukazania męskich wad i zaniedbań, a także do podjęcia krytyki mężczyzn, którzy swoimi niewłaściwymi i nieudolnymi decyzjami doprowadzili do wyczerpania ekonomicznego, militarne go oraz politycznego państwa. Prześmiewczy ton utworu pogłębił ponadto dystans między obiema płciami powodując, że zderzenie oraz skonfrontowanie dwóch światów – męskiego i kobiecego – stało się bardziej wyraźne i wymowne.

Komedie Arystofanesa zostały wystawione po raz pierwszy na przełomie V i IV w. p.n.e. – *Lizystrata* w 411 r. p.n.e., *Sejm kobiet* zaś w 392 lub 391 r. p.n.e. (MacLachlan 2012: 141, 147). Był to niezwykle burzliwy okres w historii starożytnej Grecji. Skutki niedawno zakończonej wojny peloponeskiej wywołały szereg przemian w niemalże wszystkich sferach życia ludzkiego. Arystofanes zbiera i opisuje występujące dotychczas w społeczeństwie antycznej Grecji, szczególnie Aten, stereotypy płciowe, wulgaryzuje zachowania kobiet, w przesmiewczy sposób ukazuje zarówno działania kobiet, jak i mężczyzn. W *Sejmie kobiet* komediopisarz konstruuje ponadto utopijną wizję państwa, w którym władza miałaby należeć do kobiet. Spekuluje nad konsekwencjami takiego rozwiązania (MacLachlan 2012: 147–148). Podobnie jak Platon w dialogach, Arystofanes z jednej strony daje wyraz swojemu stosunkowi do kobiet i podziałów funkcjonujących w społeczeństwie, z drugiej natomiast – tworzy alternatywną wizję państwa, która nie ma na celu wskazania najlepszego rozwiązania problemów *polis* ateńskiej, ale uwytklenie wielu negatywnych zjawisk, także w sferze społecznej i obyczajowej.

Pojęcia *oikos* (οἶκος) i *polis* (πόλις) odnoszą się do dwóch sfer życia w starożytnej Grecji. Słowo *polis* jest etymologicznie związane z pojęciem *politai* tłumaczonym jako „ludzie z miasta”, członkowie wspólnoty politycznej i uczestnicy życia politycznego (Bravo, Wipszycka 1988: 130). Wiąże się ono z działalnością publiczną obywatela, mężczyzny¹, z polityką, rozumianą jako wszystko, co do-

¹ Kobiety w starożytnych Atenach (podobnie jak w wielu innych *poleis* greckich) mogły być obywatelkami, ale ze względu na brak czynnych i biernych praw politycznych nie brały udziału w życiu publicznym, politycznym i prawnym państwa.

tyczy państwa i obywateli. Pozbawienie praw politycznych praktycznie stawiało kobiety poza nawiasem społeczeństwa, czyniąc z nich osoby upośledzone prawnie i politycznie (Biezuńska-Małowist 1993: 7). Atenki pojawiały się zatem w sferze *polis* niezwykle rzadko – przy okazji niektórych świąt i związanych z nimi obrzędów religijnych. Dla kobiet zwyczajowo zarezerwowana była strefa *oikos*, a zatem dom i rodzina. Tu także najczęściej dominował mężczyzna, ojciec, mąż czy najbliższy krewny, będący głową rodziny i opiekunem (*kyrios*) należących do niej kobiet: córek, siostr, żony czy matki (Wypustek 2007: 116–125).

Wielu informacji, związanych z pozycją kobiety w małżeństwie oraz w społeczeństwie ateńskim epoki klasycznej, dostarcza nam *Ekonomik* Ksenofonta. Rola i zadania kobiety względem domu, dzieci oraz męża zostały opisane w czterech kolejnych księgach utworu (*Ekon.* VII–X). Znamienne jest to, że w odniesieniu do relacji męża i żony nie padają z ust bohaterów dialogu, Ischomachosa i Sokratesa, sformułowania wskazujące na równorzędność, równouprawnienie czy partnerstwo mężczyzny i kobiety. Zamiast tego czytamy o wychowywaniu i uczeniu żony (*Ekon.* VII, 4–9). Ischomachos wskazuje, że najważniejszą rolą kobiety w związku jest wydanie na świat potomstwa oraz opieka nad nim (*Ekon.* VII, 17–21). Następnie stwierdza: „[...] od początku Bóg przysposobił naturę kobiety do zajęć i obowiązków sprawowanych wewnątrz domu, a naturę mężczyzny – do tych wykonywanych poza domem” (*Ekon.* VII, 22)². Zajęty pracą i uczestnictwem w życiu politycznym państwa, mężczyzna często pozostawiał kobiecie pewną autonomię w sferze zarządzania *oikos* (Flacelière 1985: 51), czego dowód także odnajdujemy w dziele Ksenofonta, gdzie Ischomachos zwierza się Sokratesowi, iż nie spędza czasu w domu, ponieważ jego żona bardzo dobrze radzi sobie w zarządzaniu gospodarstwem (*Ekon.* VII, 3). Ponadto kobieta pełniła niezwykle istotną rolę w społeczeństwie obywatelskim, ponieważ, jak podaje Iza Biezuńska-Małowist (1993: 17): „tylko należąca do społeczności obywatelskiej kobieta mogła zapewnić legalne potomstwo i ona stała na straży odpowiedniej opieki nad dzieckiem i utrzymania gromadzonych przez męża zasobów dla rodziny”.

Społeczeństwo starożytnej Grecji to jeden z przykładów społeczeństwa patriarchalnego. Mężczyźni pełnili w nim rolę nadrzędną, dominującą względem kobiet. Zdaniem Sebastiana Kirscha (2023: 184) polaryzacja w zakresie praw i ról obu płci pogłębiła się i utrwaliła wraz z ugruntowaniem demokracji ateńskiej w V w. p.n.e. oraz objęciem władzy przez wszystkich wolnych obywateli płci męskiej, zdolnych do służby wojskowej. W komediach Arystofanesa toczy się walka między światem kobiet i mężczyzn, której cel stanowi przejście od patriarchy do matriarchy, czyli państwa zdominowanego przez kobiety.

Zgodnie z obyczajem, kobiety i mężczyźni powinni wypełniać cele i zadania społeczne przypisane im ze względu na płeć. Współcześnie zjawisko to określamy jako zdeterminowaną przez kulturę, płęć kulturową czy społeczną

² Wszystkie polskie cytaty z *Ekonomika* podaję w przekładzie D. Tymury za Ksenofont 2020.

(Musiał 2013: 16). Komplementarność roli obu płci zapewnia społeczeństwu ład i równowagę (Dobosz, Gierczyk 2014: 7–8), które u Arystofanesa zostają zachwiane na skutek przejęcia męskich praw i obowiązków przez kobiety. W przypadku analizowanych komedii wkroczenie kobiet w życie społeczno-polityczne jest rezultatem nieudolności mężczyzn (Kostek 2011: 69), a nie postępującej emancypacji kobiet, wynikającej ze świadomości należnych im praw i powinności. Bunt kobiet prowadzi do skonstruowania „świata na opak” (Obtułowicz 2005: 68), w którym kobiety i mężczyźni wymieniają się stereotypowo przypisanymi do ich płci cechami, manewrując między sferami *polis* i *oikos* (Kostek 2011: 69).

Wizerunek życia kobiety starożytnych Aten, występującą w nim swoistą konfrontację sfery *polis* i *oikos*, przeanalizowałam nawiązując nie tylko do komedii Arystofanesa, ale także do siedmiu fundamentalnych praw, których kobiety były pozbawione w czasach Platona, wyszczególnionych przez Gregorego Vlastosa. Należą do nich: prawo do nauki, prawo do pracy zarobkowej, prawo do nieograniczonych kontaktów społecznych, prawo do czynności prawnych, prawo do wyboru partnera, prawo własności i dysponowania własnym majątkiem oraz prawa polityczne (Goldstein 2016: 27–28).

Rozważając obraz życia kobiet, wykreowany przez Arystofanesa, należy jednak uwzględnić odmienność świata wartości i sposobu postrzegania praw jednostki w demokratycznych Atenach epoki klasycznej i w dzisiejszych państwach demokratycznych. Przytoczone fundamentalne prawa człowieka nie były uważane za kluczowe i przez to nie respektowano ich w *polis* ateńskiej okresu klasycznego, co można zaobserwować szczególnie na przykładzie prawa do pracy zarobkowej oraz prawa do wyboru partnera.

Współcześnie prawo do nauki oraz prawo do pracy zarobkowej są ze sobą ściśle powiązane, gdyż zdobycie odpowiedniego wykształcenia istotnie zwiększa szanse na znalezienie wymarzonej pracy i ugruntowanie własnej pozycji materialnej. W starożytnych Atenach praca była jednak uważana przede wszystkim za źródło dochodów, a nie za formę samorealizacji. Wydaje się zatem, że brak możliwości podjęcia pracy zarobkowej przez Atenki nie wynikał z nierównego dostępu do edukacji dla kobiet i mężczyzn, ale ze zwyczajowo przyjętego podziału obowiązków, według którego dla kobiet zarezerwowana była przede wszystkim sfera *oikos*, a dla mężczyzn sfera *polis*. Z tego względu istniało niewiele zawodów, które mogły wykonywać kobiety, aby uzyskać stały dochód oraz pewną niezależność (Wypustek 2007: 125–126). Ponadto, jak podaje Andrzej Wypustek (2007: 128):

Życie przeciętnej kobiety przebiegało całkowicie w cieniu męża. W zgodnej opinii wszystkich Greków mężczyzna został przez naturę predestynowany do rządzenia kobietą [...]. Kobiety powszechnie uważano za mniej inteligentne, ale nie znaczy to, że nimi pogardzano. Inteligencja wykraczająca poza granice codziennego bytowania i prowadzenia domu nie była po prostu kobietom potrzebna, bo inne były ich zadania, inna natura odpowiedzialności.

W epejsodionie IV Lizystrata wypowiada słowa (*Lys.* w. 1088): „Jestem kobietą, lecz posiadam rozum”³. Ukazują one jak oczywiste dla starożytnych było utożsamianie kobiety z istotą nie tylko niewykształconą, ale nawet głupią. Obywatel Aten, przynajmniej w sytuacjach oficjalnych oraz przy innych osobach, rzadko wdawał się w dyskusję z żoną, tym bardziej nie angażował się w zaistniałą rozmowę emocjonalnie (Goldstein 2016: 28–29). Niejednokrotnie kobieta nie tylko nie była uważana za inteligentną i rozumną sama w sobie, ale przede wszystkim w konfrontacji z mężczyzną. Traktowano ją w sposób przedmiotowy, z wyższością. Nie stanowiła równego partnera do rozmów i rozrywek⁴.

Kobietę często sprowadzano do roli reproduktorki, przez co była utożsamiana z cielesnością, a to, co cielesne, zostało w kulturze utożsamione z tym, co kobiece. Sfera intelektu, umysłowości, wiedzy, inteligencji i nauki została natomiast zarezerwowana dla mężczyzn (Nowak 2020: 1–2). To z kolei doprowadziło do wytworzenia licznych stereotypów związanych z kobiecością (Nowak 2020: 2), które w swoich komediach uwypukla i przejaskrawia Arystofanes. Co pewien czas podnoszono w starożytności kwestię równego dostępu do edukacji, jak chociażby w *Politei* Platona (Głodowska 2018: 99), jednak przeciętna Greczynka⁵ była słabo wykształcona (Zmorzanka 2015: 12).

Pozycja kobiety w świecie starożytnym była ograniczana niemalże na każdym polu ludzkiej aktywności. Niewielkie szanse na zdobycie wykształcenia czy podjęcie pracy zarobkowej pozostawały ściśle związane z brakiem prawa do własności oraz dysponowania własnym majątkiem, a także z niemożnością swobodnego, nieograniczonego uczestniczenia w życiu społecznym i samodzielnego wyboru partnera. Należy jednak pamiętać, że podobnie jak w przypadku podejmowania pracy zarobkowej, tak i zawieranie małżeństw miało zupełnie inny cel niż współcześnie. Zazwyczaj nie było wynikiem zakochania się dwojga ludzi i traktowano je bardziej praktycznie niż emocjonalnie (Wypustek 2007: 23).

Kontakty społeczne kobiet zostały ograniczone do minimum. Greczynki miały prawo do wychodzenia z domu jedynie w trzech przypadkach: z okazji niektórych świąt zarezerwowanych dla kobiet, w celu spełniania obowiązków religijnych i biologicznych (co wiązało się przede wszystkim z uczestnictwem w pogrzebach oraz narodzinach, przy porodzie innej kobiety), a także celem zrobienia zakupów (Ramian, Robaszkiewicz 2005: 176). Ostatni z wymienionych obowiązków należał jedynie do służących oraz kobiet z ubogich rodzin,

³ Wszystkie polskie cytaty z *Lizystraty* (*Lys.*) i *Sejmu kobiet* (*Eccl.*) podaję w przekładzie J. Ławińskiej-Tyszkowskiej za Arystofanes 1981.

⁴ Uwagi te dotyczą wizerunku przeciętnych kobiet. Nie uwzględniam pozycji heter czy innych kobiet często przebywających w męskim towarzystwie, ponieważ stosunek do nich często był nadzwyczajny i znacznie odbiegał od sposobu traktowania kobiety w większości greckich domów.

⁵ Używając słowa Greczynki, dokonuję pewnego uogólnienia. Na potrzeby pracy określam tym mianem obywatelki Aten oraz innych *poleis* greckich, o których pisze Arystofanes na kartach *Lizystraty*.

które nie posiadały służby⁶. Wymienione sytuacje odnoszą się przede wszystkim do kobiet zamężnych. Panna, matka przyszłych obywateli, właściwie nie miała prawa pojawiać się poza domem bez opieki (Borowska 1995: 56). Arystofanes odzwierciedlił owe konwenanse w swoich komediach – kobiety, które pojawiają się w nich w przestrzeni publicznej są mężatkami. Ograniczanie kontaktów społecznych kobiet wiązało się ze strzeżeniem własnego honoru, ojcostwa oraz domu przez każdego Ateńczyka (Goldstein 2016: 30). Z tego samego powodu Greczynkom nie przysługiwało prawo swobodnego wyboru partnera. Chodziło nie tylko o znalezienie odpowiedniego kandydata, ale także o możliwie jak najszybsze wydanie dziewczynki za mąż, aby dojrzewająca kobieta, wchodząc w kontakty pozamałżeńskie z mężczyznami, nie splamiła honoru rodziny. Kobieta stała na straży domu, ale jednocześnie była jego największym zagrożeniem, dlatego musiała pozostawać pod nieustanną ochroną i kontrolą (Borowska 1995: 44).

Greczynki nie mogły zatem swobodnie poruszać się po mieście, wychodzić z domu, zwłaszcza w nocy (*Eccl.* w. 521-530):

BLEPYROS

O Praksagora! Skąd wracasz?

[...]

PRAKSAGORA

Powiedz, że wracam od kochanka?

[...]

BLEPYROS

A czemuż to w nocy

Wysłaś cichutko i płaszcz mój zabrałaś?

PRAKSAGORA

Bo przyjaciółka moja miała rodzić,

Przysłała po mnie.

Kobiety poruszające się samotnie po ulicach lub poza obszarem miasta były źle postrzegane (Ramian, Robaszkiewicz 2005: 176). Nie powinny wychodzić z domu bez określonego celu ani o późnej porze. Najwięcej swobody w zakresie opuszczania sfery *oikos* miały kobiety z biedniejszych domów, które częściej podejmowały pracę zarobkową, samodzielnie robiły zakupy oraz wykonywały więcej obowiązków, do których niezbędne było opuszczenie domu, jak donoszenie wody ze studni lub strumieni (Wypustek 2007: 142).

Arystofanes, kreując obraz życia kobiet w krzywym zwierciadle, wulgaryzuje ich zachowania oraz przypisuje im wiele negatywnych cech. Tworzy sylwetki kobiet, wpisujących się w większość stereotypów, na przykład wielokrotnie czyni aluzję do rzekomej rozpusty oraz pijaństwa kobiet (*Lys.* w. 194–197, *Eccl.* w. 145-146):

⁶ Dotyczyło to przede wszystkim domów bogatych, ponieważ w domach biedniejszych kobiety pracowały i wychodziły bez nadzoru męskiego, np. przekupki.

Wiem już! Powiem ci, na Zeusa!
Postawić trzeba wielki czarny kielich,
Dzban wina nad nim zabić na ofiarę,
Na kielich przysiąc nigdy nie pić... wody!

Na Zeusa, lepsza byłabym bez brody.
Uschnę z pragnienia, jak mi się wydaje.

Komediodpisarz stara się dowieść nieodpowiedzialności kobiet oraz ich nieudolności w pełnieniu ważnych ról społecznych. Ponadto Arystofanes niejednokrotnie nawiązuje do kobiecej gadatliwości, hałaśliwości, plotkowania, rozmawiania o mało istotnych dla kraju sprawach prywatnych (Obtułowicz 2005: 76), ulegania rozmaitym żądom, braku solidarności we wzajemnych stosunkach czy bezprawnego opuszczania domu, zwłaszcza nocą (Obtułowicz 2005: 78). Współcześnie niektóre z wymienionych zarzutów nazywamy prawami człowieka do wolności i samostanowienia. Jednak podejmowanie takich działań przez kobietę, strażniczkę domowego ogniska, zgodnie ze starożytnymi obyczajami i konwenansami, uważane było za nieodpowiednie. Kobiety u Arystofanesa kłamią i oszukują, czyhając tylko na okazję, aby zdradzić męża (Borowska 1995: 44). Lizystrata, jako przywódczyni Greczynek, mówi o konieczności oderwania się kobiet od ich potrzeb fizycznych i seksualnych, celem wzbudzenia w mężczyznach skrajnej tęsknoty i pożądania, które to doprowadzą z kolei do zakończenia wojny (*Lys.* w. 739–749):

Pewnie, tęsknicie do mężów. A oni
Do nas nie tęsknią może? Wiem, okropne
Spędzają noce. Ale wytrzymajcie,
Pocierpcie, miłe moje, już niedługo.
Bo zwyciężymy, mówi wróżba, jeśli
Buntów nie będzie. A oto ta wróżba.
[...]
Gdy się jaskółki zlecą w jedno miejsce,
Uciekną dudkom i zrzekną się kusia,
Kres będzie nieszczęście. Górne zmieni w dolne
Zeus z góry grzmiący.

Współczesne „strajki seksualne”, szczególnie ten, który miał miejsce w Liberii w pierwszej dekadzie XXI w., poddaje się reinterpretacjom oraz analizuje w odniesieniu do strajku, który zastosowały Greczynki w *Lizystracie* (Morales 2013: 281–290). Jak podaje Helen Morales (2013: 284): „*Lysistrata* has become the go-to trope for any women’s activism involving the withdrawal of sex”⁷. Badaczka zwraca uwagę, że możemy dostrzec wiele cech wspólnych u Lizystraty

⁷ „*Lysistrata* stała się głównym punktem odniesienia dla każdego kobiecego aktywizmu, związanego z rezygnacją z seksu”. Wszystkie przekłady angielskich cytatów, bez wskazania tłumacza, podaję w przekładzie własnym.

i liberyjskiej aktywistki, Leymah Gbowee, która zapoczątkowała strajk seksualny w swoim kraju, aby wymóc na mężczyznach zakończenie wojny i zawarcie pokoju. Należy mieć jednak świadomość, że przyczyny, okoliczności i konsekwencje współczesnych strajków na tle seksualnym są złożone, a także niejednokrotnie związane z tragicznymi wydarzeniami (Morales 2013: 286–288). Nie sposób jednoznacznie utożsamiać i zestawiać je zatem z wydarzeniami ukazanymi w utworze komediowym Arystofanesa, którego celem było ukazanie obrazu życia kobiet w krzywym zwierciadle, a także przejawskrawienie wizerunków obu płci. „None of the modern sex strikes closely resembles the actions taken by the women in *Lysistrata*”⁸ (Morales 2013: 291).

W tekście Helen Morales odnajdujemy także interesujące spostrzeżenia, dotyczące skuteczności podjętego przez Greczynki strajku. Badaczka podaje w wątpliwość zaistnienie podobnego precedensu, związanego ze strajkiem seksualnym, w starożytnych Atenach. Wskazuje przy tym na zmuszanie żon do czynności seksualnych oraz przytacza argumenty, dotyczące wielu alternatyw dla spełnienia swoich potrzeb seksualnych poza małżeństwem (Morales 2013: 292–293).

Arystofanes nawiązuje nie tylko do zachowań oraz cech charakteru kobiet. Porusza także kwestię wyglądu Greczynek. Niektóre cechy zewnętrzne wskazywały na odrębną pozycję, miejsce w hierarchii społecznej kobiet i mężczyzn (*Eccl.* w. 60–64):

Ja wykonałam. Po pierwsze, pod pachą
 Zarosłam gęsto, tak jak uchwalono.
 Potem, gdy tylko mąż wyszedł na rynek,
 Przez dzień calutki, natłuściwszy ciało,
 Leżałam w słońcu, żeby się opalić.

Wśród kobiet popularny był zwyczaj golenia ciała, który Atenki w komedii Arystofanesa porzuciły, aby upodobnić się do mężczyzn. Dodatkowo, podczas gdy mężczyźni spędzali większość dnia na słońcu, zwłaszcza podczas rozmów na agorze, przez co byli opaleni, kobiety przebywały w domowym ukryciu i pozostawały blade, dlatego, celem upodobnienia się do mężczyzn, musiały „zażywać słońca” (Wypustek 2007: 136–137). Cechy zewnętrzne kobiet często były utożsamiane z wewnętrznymi. Stąd powszechne przekonanie o wåtłości, słabości czy nieudolności kobiety, skonstrastowane z siłą, tężyzną ciała i ducha oraz zdolnościami mężczyzny.

Arystofanes podkreśla nie tylko szereg wad kobiet, ale także akcentuje ich pewność siebie oraz samozaparcie. Greczynki wierzą, że są w stanie zdominować mężczyzn, ponieważ potrafią ich przechytryć (Obtułowicz 2005: 76) i wzbudzić w nich pociąg seksualny, któremu ci nie będą w stanie się oprzeć. Autor nie ma

⁸ „Zaden ze współczesnych strajków seksualnych w najmniejszym stopniu nie przypomina działań podjętych przez kobiety w *Lizystracie*”.

jednak na celu wywyższenia kobiet, lecz ośmieszenie mężczyzn, zwrócenie uwagi na ich nieudolność, bierność oraz opieszałość w podejmowaniu istotnych decyzji politycznych i w kierowaniu państwem. Atenki wkraczają zatem w sferę *polis* nie po to, aby ukazać swoje predyspozycje do partycypowania w zarządzaniu ojczyzną, ale w celu obnażenia męskich słabości w tym zakresie (*Eccl.* w. 205-212):

A tyś, o ludu, jest winien wszystkiemu.
Z wspólnego dobra szukacie zapłaty
I każdy patrzy tylko swego zysku,
A wspólne dobro chroma, jak Ajsimos⁹.
Zbawić was jeszcze może moja rada.
Kobietom trzeba oddać w ręce państwo,
Twierdzę, bo one przecież w naszych domach
Są szafarkami i stróżami mienia.

Słowa te w *Sejmie kobiet* wymawia Praksagora, nawołująca do buntu pozostałe kobiety. Ich wkroczenie w sferę życia zarezerwowaną dotychczas dla mężczyzn wiąże się z głębokim przekonaniem o konieczności podjęcia takich działań oraz o predyspozycjach Greczynek do rządzenia państwem, dzięki doświadczeniu i umiejętnościom zdobytym podczas doglądania domowego ogniska.

Kobiety były wykluczane z niektórych sfer życia. W innych jednak dominowały i stawały się niezastąpione. W jednym ze swych artykułów Danuta Musiał (2013: 19–20) podważa tezę o ścisłej separacji sfery publicznej i prywatnej w świecie starożytnym. Wykazuje, że w praktyce społecznej, religijnej, ekonomicznej i prawnej obie sfery nie musiały być przeciwstawne. Następnie rozszerza ten pogląd stwierdzając, że we wszystkich wymienionych dziedzinach nie brakowało kobiet aktywnych i zaangażowanych, co podkreślają chociażby liczne inskrypcje. Autorka zaznacza jednak, że ze źródeł literackich najczęściej wyłania się schemat kobiety zdominowanej przez męską rzeczywistość.

Różnice między rolą kobiety i mężczyzny w sferze *polis* najlepiej uwypukla pozbawienie kobiet praw politycznych oraz prawa do czynności prawnych. W tym aspekcie Greczynka nie była w stanie funkcjonować bez mężczyzny. Nawet, jeżeli odgrywała jakąś rolę polityczną, to jedynie za pośrednictwem obywatela, mężczyzny. Sama nie mogła bowiem uczestniczyć w Zgromadzeniu Ludowym, sądach ani innych instytucjach ateńskiego systemu polityczno-prawnego (Wypustek 2007: 116–125).

Obie komedie rozpoczyna aluzja do kolejnego stereotypu dotyczącego kobiet – kobiety nie są zainteresowane sprawami publicznymi, ich wykluczenie ma związek nie tylko ze społecznymi obyczajami i konwenansami, ale także z ich biernością i obojętnością (*Lys.* w. 1-4, *Eccl.* w. 17-21):

⁹ Ajsimos – jak podają starożytne objaśnienia „człowiek podły i kulawy” (J. Ławińska-Tyszkowska, przypis do w. 208 *Sejmu kobiet*).

LIZYSTRATA

Jeśli je wezwać na święto Bakchosa
 Albo na Pana, Genetyllis z Koliass,
 To przejść nie można – wszędzie brak tympanów.
 A teraz żadnej kobiety tu nie ma.

PRAKSAGORA

Poznasz więc plany, jakieśmy powzięły
 Z przyjaciółkami moimi na Skirach.
 Lecz nie ma żadnej z tych, co miały przybyć,
 Chociaż wnet świtać zacznie, a zebranie
 Zaraz się zacznie [...].

W obu przypadkach Arystofanes wskazuje, że kobiety chętnie uczestniczyły w przeznaczonych dla nich świętach. Te stanowiły nie tylko okazję do spełnienia religijnych obowiązków i powinności, ale były także czasem spotkań z innymi kobietami, wyjścia poza szczelnie zamknięte na co dzień drzwi *oikos* do przestrzeni *polis*. Komediodpisarz kontrastuje zapał kobiet do uczestnictwa w świętach z opieszałością w podejmowaniu aktywności politycznej i publicznej. Lizystrata i Praksagora muszą nawoływać, zachęcać kobiety do wzięcia udziału we wspólnym przedsięwzięciu dla dobra państwa, co nie miałyby prawdopodobnie miejsca, gdyby chodziło o rozrywkę i wspólne spędzanie czasu dla przyjemności.

Arystofanes oddaje jednak głos kobietom, które w końcu zjawiają się na ustalonym spotkaniu. Usprawiedliwiają swą opieszałość obowiązkami domowymi względem męża i dzieci. Autor podkreśla tym samym, iż codzienne życie mężatek ograniczało się w zasadzie do spraw związanych z prowadzeniem gospodarstwa domowego (Zmorzanka 2015: 13). Ponadto kobiety były tak przywiązane do wykonywanych czynności, że chciały się im poświęcać nawet w trakcie spotkania, będącego przecież wyrazem buntu wobec męskiej nieudolności, opieszałości, ale także odbierania kobietom możliwości działania w sferze politycznej (*Lys.* w. 15-19, *Eccl.* w. 82-83):

[...] Kochana,
 Przyjdą; niełatwo kobiecie wyjść z domu.
 Jedna z nas męża właśnie obsługuje,
 Ta niewolnika musi zbudzić, inna
 Dziecko wykąpać, nakarmić czy uśpić.

A ja tę kądziel zabrałam ze sobą.
 Prząść będę, kiedy lud się cały zbierze.

Kobiety wielokrotnie podkreślają także swoje obawy, dotyczące przejęcia władzy w państwie (*Eccl.* w. 115): „[...] najgorszy ten brak doświadczenia”, jak mówi jedna z nich podczas narady przed zgromadzeniem. Atenki zdawały sobie

sprawę, że wiele powinny się nauczyć w kwestii kierowania sprawami państwa. Wierzyły, że nieudolność mężczyzn działa na ich korzyść (Obtułowicz 2005: 75). Pomimo swych obaw, kobiety przejmują władzę nad miastem – w *Lizystracie* tymczasowo, zaś w *Sejmie kobiet* – permanentnie (Kostek 2012: 24).

Przejęcie dominacji w *polis* przez kobiety nie jest jednak wynikiem świadomej, gwałtownej zmiany w światopoglądzie starożytnych, którzy postanowili przyznać kobiecie pozycję równą, a nawet wyższą od pozycji mężczyzny. Ma natomiast wyrażać chaos, jaki zapanował w mieście w wyniku wojen i kłótni, a wyrazicielką tegoż nieporządku w wymiarze symbolicznym i stereotypowym była kobieta (Kostek 2012: 24). W rzeczywistości Arystofanes nie dodaje kobiecie wartości, nie podnosi jej do rangi istoty wyższej czy równej mężczyźnie, ale jeszcze bardziej postępuje jej pozycję, czyniąc z niej metaforę chaosu. Zarówno *Lizystrata*, jak i *Sejm kobiet* to komedie, utwory satyryczne, które poruszają problem stereotypów płciowych: ról i zachowań (Kostek 2012: 28). Arystofanes pragnie uwypuklić problemy społeczeństwa, skrytykować decyzje polityczne mężczyzn, ukazać rozpad dotychczasowego porządku poprzez zaakcentowanie, przejawianie i skonfrontowanie charakterystycznych cech przypisywanych kobietom i mężczyznom (Kostek 2012: 23–24). Kobieta po raz kolejny staje się jedynie tłem mężczyzny, narzędziem, do zaprezentowania męskich wad i schematów postępowania. Sebastian Kirsch (2023: 188) zauważa w odniesieniu do *Sejmu kobiet*, że „[...] Aristophanes’s comedy, in fact, deals with the collapse of both parties, the men as well as the women”¹⁰.

Sejm kobiet dobitniej niż *Lizystrata* ukazuje skutki przejęcia władzy w państwie przez kobiety. Żony i matki zaczynają dominować w sferze *polis*, ustanawiają nowe prawa, podejmują decyzje polityczne, zarządzają nie tylko państwem, ale także życiem prywatnym jego obywateli. Praksagora roztacza wizję wielkiej wspólnej własności całego społeczeństwa. Pomysł ten nie wszystkim wydaje się właściwy. Mężczyźni zostają uwięzieni w sferze *oikos*. Wykonują zadania, którymi dotychczas zajmowały się kobiety. Nie prowadzi to jednak do poprawy sytuacji, powstania harmonijnego, bezkonfliktowego, idealnego świata, ale do narastania kryzysu i chaosu. Kobiety zaczynają popełniać te same błędy, co mężczyźni. Wybierają te same metody i rozwiązania, które wcześniej krytykowały.

Pod wodzą Praksagory, Atenki uciekają się do zepchnięcia mężczyzn do roli, jaką one same dotychczas pełniły w domu i w społeczeństwie. Plan *Lizystraty* opiera się natomiast na wzbudzeniu w mężczyznach skrajnej tęsknoty i pożądania seksualnego, opętania przez Erosa, podobnego do szaleństwa, które niesie z sobą najgorsze nieszczęście w postaci ograniczenia, a nawet utraty wolności (Borowska 1995: 45). W ten sposób mężczyźni, tak samo jak w *Sejmie kobiet*, choć z innych powodów, upodabniają się do kobiet i dzieci (Borowska 1995: 45).

¹⁰ „[...] W rzeczywistości komedia Arystofanesa opowiada o upadku obu stron, zarówno mężczyzn, jak i kobiet”.

Doprowadza to do wytworzenia sytuacji komicznej. Obnażone zostają wady oraz słabości mężczyzn. Szybko okazuje się, jak potrzebne są im kobiety – żony, matki i kochanki, z czego nie zdawali sobie sprawy, gdy te potulnie wypełniały swe obowiązki w domowym zaciszu (*Lys.* w. 832-836):

KINESJAS

Bo żadnej nie mam przyjemności z życia,
 Od kiedy ona mój dom opuściła.
 Aż wejść tam przykro, wszystko takie puste
 Wydaje mi się, nawet przy jedzeniu
 Żadnej radości nie mam – ciągle sterczy.

Komedie mają pozytywne zakończenia, co mogłoby nasuwać wniosek, że kobiety odniosły sukces. W *Lizystracie* udało się nakłonić mężczyzn do pokonania, zaś *Sejm kobiet* wieńczy uczta weselna z suto zastawionymi stołami. Jak pisze Małgorzata Borowska (1995: 46): „pomimo kłopotów, jakich przysparzają krnąbrne małżonki bezradnym mężom i nieustannych skarg tych ostatnich, małżeństwo (co prawda z boginiami) traktowane jest jak najwyższa godna pożądaną nagrodą”. Należy jednak pamiętać, że szczęśliwe zakończenie mieści się w konwencji gatunku komediowego.

Można wysnuć wniosek, że zaproponowana przez Arystofanesa quasi-feminizacja mężczyzn okazała się korzystna i udana przede wszystkim z perspektywy samego komediopisarza oraz przychylnych mu osób, zajmujących podobne stanowisko w sprawach dotyczących życia państwowego i rodzinnego. Autorowi *Lizystraty* i *Sejmu kobiet* zależało przecież na ukazaniu problemów, z jakimi boryka się społeczeństwo i uświadomieniu obywatelom, jak istotne są rozsądne i przemyślane zmiany w niemalże każdej sferze życia. Arystofanes, posługując się narzędziami właściwymi dla komedii, takimi jak prześmiewczy ton, wulgaryzacja, wyolbrzymianie i przejawianie stereotypowych cech i zachowań, kreowanie sytuacji absurdalnych z punktu widzenia ówczesnego odbiorcy, starał się zwrócić uwagę mężczyzn na kryzys państwa, który stanowi zagrożenie dla ich pozycji zarówno w sferze *oikos*, jak i w sferze *polis*, a także dla dotychczasowego porządku społecznego i politycznego.

W powyższych rozważaniach starałam się przedstawić wizerunek i pozycję kobiety w starożytnej Grecji, uwzględniając przede wszystkim sytuację Atenek, mimo że najmniej wiadomości o politycznej działalności kobiet dotarło do nas właśnie z Aten (Biezuńska-Małowist 1993: 137). Artykuł nie stanowi pełnego opisu ról, praw i obowiązków kobiet antycznych, lecz rozwinięcie wybranych kwestii w oparciu o dwa dzieła Arystofanesa – *Lizystratę* oraz *Sejm kobiet*. Starałam się nie wykraczać poza aspekty ukazane we wspomnianych komediach. W starożytnej Grecji zarówno okresu archaicznego, jak i klasycznego istniały ponadto inne środowiska, w których pozycja kobiet znacznie odbiegała od tej, jaką zajmowały przeciętne obywatelki, córki, matki oraz żony.

Przedstawiony w tekście punkt widzenia, spojrzenie na rolę i pozycję kobiety w starożytności, stanowi odbicie męskiego światopoglądu. Komedia starożytna była bowiem pisana przez mężczyzn i do nich adresowana (Borowska 1995: 46). Ponadto sprawy rodzinne stanowiły w niej element obecny i ważny, ale nie pierwszoplanowy (Borowska 1995: 49). Koncentruje się ona przede wszystkim na sprawach politycznych. Mimo iż działania kobiet przedstawione na kartach komedii Arystofanesa stanowią jedynie tło dla ukazania męskich wad, zaniedbań, opieszałości i bierności, to stanowią istotne źródło wiedzy na temat postrzegania kobiety i jej zadań w świecie starożytnym.

Bibliografia

Źródła i przekłady

- Aristophanes. (1946). *The Lysidrata. The Thesmophoriasusae. The Ecclesiazusae. The Plutus*. Trans. B.B. Rogers. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Arystofanes. (1981). *Lizystrata. Sejm kobiet*. Przeł. i oprac. J. Ławińska-Tyszkowska. W: Arystofanes, *Trzy komedie*. Kraków: Ossolineum.
- Ksenofont. (2020). *Ekonomik*. Przeł. i oprac. D. Tymura. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy. Teologia Polityczna.

Opracowania

- Bieżyńska-Małowist, J. (1993). *Kobiety antyku. Talenty, ambicje, namiętności*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Borowska, M. (1995). *Oikeia pragmata. Z dziejów dramatis personae rodzinnej komedii greckiej następców Arystofanesa*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Bravo, B., Wipszycka, E. (1988). *Historia starożytnych Greków*. T. 1. *Do końca wojen perskich*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Dobosz, D., Gierczyk, M. (2014). *Dobra żona męża korona – o rolach pełnionych przez europejskie kobiety od czasów starożytnych po współczesność*. W: D. Dobosz, K. Joniec (red.). *Współczesna kobieta – szkice do portretu na tle przemian społeczno-kulturowych*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego. 13–27.
- Flaceliere, R. (1985). *Życie codzienne w Grecji za czasów Peryklesa*. Przeł. Z. Bobowicz, J. Targalski. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Front-Dziurkowska, K. (2018). *Kulturowe uwarunkowania przemocy wobec kobiet*. W: K. Pujer (red.). *Humanistyka i nauki społeczne: doświadczenia, konteksty, wyzwania*. T. 5. Wrocław: Wydawnictwo Exante. 51–64.
- Głodowska, A. (2018). *Platon i kobiety. Obraz kobiet w platońskich dialogach*. W: A. Marchewka (red.). *Ideal i antyideal kobiety w literaturze greckiej i rzymskiej*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego. 97–110.
- Goldstein, P. (2016). *Wizerunek kobiety w filozofii Platona*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Kirsch, S. (2023). Kitchen and Cosmos: Chorus, Gender, and Politics in Aristophanes' *Ekklesiazusai* (Assembly Women). *The Germanic Review: Literature, Culture, Theory* XCVIII(2). 184–196. <https://doi.org/10.1080/00168890.2023.2211707>

- Kostek, S. (2011). Seksualność w służbie ateńskiego pokoju, czyli próba genderowej lektury „Lizystraty” Arystofanesa. *Collectanea Philologica* XIV. 65–78. <https://doi.org/10.18778/1733-0319.14.06>
- Kostek, S. (2012). Utopijny plan Praksagory. Próba społeczno-kulturowej interpretacji „Sejmu kobiet” Arystofanesa. *Roczniki Humanistyczne* LX(3). 21–33.
- Łanowski, J. (1981). *Wstęp*. W: *Arystofanes. Trzy komedie*. Przeł. J. Ławińska-Tyszkowska. Kraków: Ossolineum.
- MacLachlan, B. (2012). *Women in Ancient Greece*. Continuum.
- Morales, H. (2013). Aristophanes' *Lysistrata*, the Liberian 'sex strike', and the Politics of Reception. *Greece & Rome* LX(2). 281–295. <https://doi.org/10.1017/S0017383513000107>
- Musiał, D. (2013). Kobieta i mężczyzna w świecie antycznym: uwagi o starych sporach i nowych oczekiwaniach. *Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym* XXVI(3). 5–22. <https://doi.org/10.12775/KLIO.2013.031>
- Nowak, J. (2020). Niema bohaterka. Komentarz o praktykach uciszania kobiet. *Avant* XI(3). 1–8. <https://doi.org/10.26913/avant.2020.03.19>
- Obtułowicz, B. (2005). Świat „na opak” – ironia, przestroga, rzeczywistość. Literackie wyobrażenie kobiet aspirujących do kierowania państwem. *Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis* 28. *Studia Historica* IV. 68–83.
- Ramian, B., Robaszekiewicz, M. (2005). Aktywność filozoficzna kobiet w Grecji okresu klasycznego. *Analiza i Egzystencja* 2. 175–186.
- Wypustek, A. (2007). *Życie rodzinne starożytnych Greków*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Zmorzanka, A.Z. (2015). Uczone kobiety w dobie przedchrześcijańskiej (poetki, filozofki, lekarki, alchemiczki). *Lubelski Rocznik Pedagogiczny* XXXIV(1). 11–46. <https://doi.org/10.17951/lrp.2015.34.1.11>

Martyna Kowalska is a second-year student of master's studies in classical philology with Mediterranean culture and second-year master's studies in history, teaching specialization. Her interests include history, literature and ancient culture, with particular emphasis on Roman literature of the Augustan era and the output of Aulus Gellius, as well as linguistics and translation theory.

e-mail: martyna.kowalska3@edu.uni.lodz.pl